

MONIAISTINEN LAATOKKA

MARIA LÄHTEENMÄKI

Järvinäkymä on koettu perisuomalaiseksi kulttuurimaisemaksi ja luonnonperinnöksi, mutta määrältään järvien ja järvenrantojen humanistisen ympäristöhistorian tutkimukset ovat yhä hyvin vähäiset. Katsaus aihepiiriin esityksiin osoittaa hämmästyttävää järvisokeutta: suomalaisissa akateemisissa ihmistieteissä on järven mentävä aukko.

Visuaalisen järvikuvan hegemonisuus

Nationalistissävyytteiset maalaukset, tietoteokset ja kotimaan matkailuoppaat ovat todistaneet mantran lailla järven olevan Suomen ikonografian kansallinen kuvauskohde. Järvet ovat olleet nimenomaan kuvauskohteita: niitä on esitelty ja valokuvattu näköaistein havaittavina ja levollisuutta vahvistavina kaukomaisemina. Järvien, kuin myös joki- ja merinäkymien, visuaalisuutta ilmentävät osuvasti myös yli sata vuotta vanhat maakuntalautut, joita lauletaan ja nostalgisesti rakastetaan yhäkin. Juuri ne ovat liimanneet kaukaa katsottavan järvikuvan ideaalin koulusukupolvelta toiselle – vähintäänkin 1960–70-lukujen murtumaan saakka.

Kotiseutu- ja maakuntalauluista on mahdollista identifoida aikaan sidotun oikeaksi katsotun tavan kuvata järveä. Marssimelodista visuaalista pontevuutta järvien muodoille annetaan muun muassa *Keski-Suomen kotiseutulaulussa*: ”Keitele vehmas ja Päijänne jylhä, kirkkaus Keuruun ja Kuuhankaveen...”¹ Nykyisen Pirkanmaan kotiseutulaulussa kaukokatsellaan siinäkin seudun lukuisia järviä korkealta: ”Kuin lemmikin sulosilmä, niin kirkas, niin sininen, on välkkyvä Vesijärvi... niin helläst’ tuudittaapi kuin emo lapsiaan...” Mukaan kuvaukseen mahtuu myös liike; Roineen armaiset aallot ja niiden rantoja hyväilevä keinunta.²

Venäläistämisvuonna 1912 sanoitetussa *Uus-maalaisten laulussa* verrataan ranta-asukasta keskelä merta olevaan kallioon, luotoon, joka seisoo päin uhkaavaa vihollista kovassa ajan aallokossa jäykkänä ja pystypäin.³ Paitsi ulkoisia vihollisia vastaan suomalaiset kävivät taistelua myös luonnon kanssa. *Satakunnan laulussa* Kokemäenjoen rantoja katsotaan lintuperspektiivistä viljavainioiden raamittajina, todistuksena rantakansan saamasta voitosta taistelussa luontoa vastaan.⁴ Vaatimattomuudesta ei voida syyttää *Varsinaissuomalaisten laulun* viestiä, jossa vesistö, kuten elämän syntyisiä, oli lähteenä koko Suomenmaalle: ”Auran rantamilta lähti onni maahan ihanaan” ja sen myötä koitti Suomelle kirkas tulevaisuus.⁵ Vesimaisemia kollektivisoitiin poliittis-nationalistisen eetoksen osaksi vahvasti vielä 1920–30-luvuillakin.

Järvet kaikin aistein koettuina

Yksipuolisen visuaalista suomalaista järvikuvastoa alkoi murtaa ja samalla muuttaa vesiin liittyviä asenteita 1960–70-luvuille ajoittunut kansainvälinen kriittisen ympäristötietoisuuden läpimurto. Historioitsija Isaac Land mukaan järvien valtameriä itsenäisempi luonne sai ympäristökriisin näkymään ensimmäisenä juuri järvissä, mikä tilanne sai ihmiset liittymään yhteen sekä vihreän että sinisen ympäristönsuojelun puolesta.

1 Sanat Martti Korpisaari 1920.

2 Sanat Zachris Topelius 1864.

3 Sanat Kaarlo Terhi 1912.

4 Sanat Aino Voipio 1912.

5 Sanat Väinö Kolkkala 1915.

Asennemuutos ilmeni suomalaisessakin mediavirrassa 1970-luvulla niinkin arkipäiväisesti tositetuissa esityksissä kuin suosikki-iskelmien sanoituksissa. Muun muassa *Varrella virran* -laulun suomennoksessa nuoret telttailijat heräävät näkemään tehtaan myrkkujen tappamia kaloja, nui-vettuneen kasvillisuuden ja valkoisen pääkallon.⁶ Toinen aikakauden suosikki-iskelmä *Lievestuoreen Liisa* kuvaa sekin nuorten aistimaa tehtaan saas-tuttamaa rantaa, mutta toisin kuin edellisessä sa-noituksessa, nuoret tuntuvat alistuvan vääjäämät-tömälle muutokselle.⁷ Kestämättömän kehityksen ajankohtaisuudesta tehdasseuduilla kertoo se, että naisenerginen alueyhtye Jonna Ortju & Namu kai-voi menneisyydestä *Lievestuoreen Liisan* ohjelmis-toonsa 2019.

Myös humanistisessa tutkimuksessa vesistöjä koskeva asennemuutos näkyi merkittävänä kään-teenä. 1980-luvulla nyt jo haju- ja makuaistein koettu ja kuvattu vesielementti poimittiin nouse-vien alojen, kuten aistien historiaa (*sensory histo-ry*) ja kokemushistoriaa (*history of experience*) kä-sitteleviin tutkimuksiin. Samoihin aikoihin myös äänimaisematutkimus rohkaisi tutkijoita vesis-töjen aikaisempaa kokonaisvaltaisempaan analy-sointiin. Näiden tieteellisten paradigmanmuutos-ten myötä myös järvet alettiin sekä nähdä, kuulla, haistaa, maistaa että tuntea niin tietokirjoissa kuin tutkimuksissa.

Viime vuosikymmenellä vesiin liittyvissä hu-manistisissa tutkimuksissa on järvien ihmisen-kaltaisuus, kuten luonne, sielu ja temperamentti, noussut sananmukaisesti pinnalle. Muun muas-sa Amerikan suurjärviä tutkinut Nancy Langs-ton on todennut, että järvillä on ihmisen tapaan omat elämänhistoriansa. Populaareissa tietokirjoissa on alettu puhua ihmisten järvisuhteis-ta ikään kuin järviksi kutsutut vesialtaat voisivat luoda aktiivisia suhteita. Sinänsä luonnonelement-tien käsittäminen tunteellisina ja ihmisen kaltaisina olentoina ei ole uusi ilmiö: jo muinaisissa kult-tuureissa luontoa ja eläimiä inhimillistettiin. Myös edellä mainituissa maakuntalauluissa järviä puhu-teltiin osana meitä, suomalaisia. 1800- ja 1900-lu-vun taitteen geohistorioitsijat Friedrich Ratzelista

ja Rudolf Kjellénistä Väinö Voionmaahan inhimil-listivät valtioiden rajaaman maa-alankin. Se näh-tiin samanlaisena elävänä orgaanina kuin sen pääl-lä asuvat kansalaiset. Viimeisten vuosikymmenten aikana ihmisten omaisuuksia on liitetty taajaan kotieläimiin (mm. koiriin), esineisiin (mm. autoihin) ja sarjakuvien eläinhahmoihin.

Rantahistorian rikkaus

Ihmisen ja vesiluonnon välisen suhteen analyytti-nen tutkiminen edellyttää historiallista perspektiiviä. Juuri historia tarjoaa aikaan ja paikkaan sitoutunutta kontekstuaalista sisältöä ympäristö-muutoksiin unohtamatta ihmisten roolia niin hy-vässä kuin pahassakin. Ihminen ei ainoastaan riistä ja saastuta luontoa, vaan myös elvyttää, puhdistaa ja elävöittää.

Perinteisissä meriin keskittyneissä historiakir-joissa on esitelty etenkin suurten satamakaupunki-en, merimiesten, merisodankäynnin sekä laivojen ja hylkyjen historiaa. Tämän hallitsevan (maskulii-nisen) suuntauksen vastapainoksi on kehitetty vii-meisen parinkymmenen vuoden aikana erityinen rannikkohistorian (*coastal history*) ja järvien ran-tahistoriallinen (*lakefront history*) tutkimus, joiden kiinnostuksen kohteena on vesi- ja maaelementin vuoropuhelusta syntynyt monisyinen, -sukupuoli-nen ja -sukupolvinen rantatutkimus.

Michael Pearsonin mukaan littoraalisia ran-tayhteisöjä leimaa veden ja maan symbioosi sekä merellisten ja mantereellisten vaikutusten sekoi-tus, mikä tekee niistä yhteisötutkimuksen näkö-kulmasta erityisiä. Kapeaa meren ja rannan kohtaa-mispaikkaa hän pitää maagisena, moni-ilmeisenä tilana ja joustavana rajana. Gerard Le Bouëdec on puolestaan käyttänyt rantavyöhykkeellä olevista paikoista käsitettä puolimerelliset (*paramaritime*) yhteisöt.

Muistelmien aistikas Laatokka

Rantahistoriallisessa tutkimussuunnassa koros-tuvat sekä ympäristöhistorialliset, sosioekono-miset että aistihistorialliset tulokulmat. Jälkim-mäisessä suuntauksessa puhutaan muun muassa herkistävistä sinisestä tilasta (*blue space*), veden henkistä hyvinvointia edistävästä vaikutuksista ja moniaistisista kokemuksista. Muun muassa entis-ten Laatokan rannan suomalaisasukkaiden mieles-

6 Alkuperäiset sanat Albert Hammond ja L. Hazlewood, *Down by the River* 1972; Suomennos Pertti Reponen 1973.
7 Sanat Vexi Salmi 1971.

tä suurjärven saattoi nähdä, tuntea, haistaa, mutta myös kuulla ja maistaa. Evakot ovat 1980-luvulla muistelleet karjalaista mertaan ihmisenkaltaisena elävänä orgaanina, jolla oli naisellisia ominaisuuksia. Järven näkeminen naisena ei yllätä. Viola Parente-Čapková mukaan etenkin 1800- ja 1900-luvun taitteen kirjallisuudessa vesi ja nainen liitettiin tiukasti yhteen. Laatokka osasi viekoitella kuin paheellinen neito, kainoilla kuin immyt, mutta myös kiukutella, raivota ja surmata kuin hurjistanut syöjätär.

Laatokkaa inhimillistivät myös sen erikoiset vesiasukkaat. Järven entiset suomalaiset pohjoisosat, ”Laatokan rantavuoret”, ovat jyliä ja syviä, tummien salmien ja kapeiden labyrinttimaisten luonnonkanavien rikkomia, mikä on vilkastuttanut kertomuksia järven salaisuuksista. Syvissä vesissä kerrottiin majailleen merenneitoja, Ahti, Vellamo ja muita vedenhaltijoita kuin myös pirullisia ihmislihaa saalistavia seireenejä. Ne kaatoivat veneitä myrskyjä hyödyntäen, jäädyttivät eksyneet kuoliaaksi ja vetivät avuttomat ihmiset syvyksiinsä. Toisaalta veden haltijat saattoivat antaa runsaasti lahjoja, kaloja ja hylkeitä, hivelivät uimareita, tuoksuttivat luoksensa tulleet ja soittivat mitä ihmeellisimpiä säveliä. Laatokka oli yhtä oikutteleva ja hurmaava kuin ihminen, joka suhtautui lempeästi rannan omiin asukkaisiin, mutta joka vierasti tottumattomia Laatokan kävijöitä.

Laajempi kuin rantaviivansa

Paitsi että historiallinen ote on välttämätön humanistisessa järvitutkimuksessa, ei rantojen monitasoisia muutoksia voida ymmärtää ilman laajemman valuma-alueen historian tuntemusta, alueiden geopolitiikan sekä ilmastokehityksen hahmottamista. Laatokan suora vedellinen verkosto (276 500 km²) ulottuu Pielisen latvoilta Valko-Venäjän aroille, Lappeenrannan takaa Ääniselle. Järven historiasta on nähtävissä sekä vesialueen hyödyntämisen jatkuvuudet ja katkokset kuin poliittisten päätösten suorat ja epäsuorat seuraamuksetkin.

Ihmisten suhde vesiluontoon, kuten järviin, on kahdessa sadassa vuodessa muuttunut merkittävästi. Taloudellinen hyötyajattelu on vähin erin joutunut antamaan tilaa kansainvälisesti hyväksytyille kestävän kehityksen periaatteille. Toinen suuri muutos koskee suurjärven tilallisen perspektiivin uudelleen määrittymistä, kun nationalistinen omistussuhde seutuun on laventunut globaalisti huoleksi sekä makean veden altaiden että merien tilasta.

Kirjallisuus

- Laatokka. *Suurjärven kiehtova rantahistoria*. Toim. Maria Lähteenmäki. SKS, Helsinki 2021.
- Land, Isaac, Tidal Waves: The New Coastal History.” *Journal of Social History* 40(3), 2007, 731–743.
- Langston, Nancy, *Sustaining Lake Superior. An extraordinary Lake in a Changing World*. Yale University Press, London 2017.
- Le Bouëdec, Gérard, Small Ports from the Sixteenth to the Early Twentieth Century and the Local Economy of the French Atlantic Coast. *International Journal of Maritime History*, 21(2), 2009, 103–126.
- Parente-Čapková Viola, Narcissuses, Medusas, Ophelias. Water Imagery and Femininity in the Texts by Two Decadent Women Writers. *Wagadu* 3, 2006, 189–216.
- Pearson, Michael N., Littoral Society: The Concept and the Problems. *Journal of World History* 17(4), 2006, 353–373.

Kirjoittaja on historian professori Karjalan tutkimuslaitoksessa Itä-Suomen yliopistossa.